

O'ZBEKISTONDA FINTECH STARTAPLARINI RIVOJLANTIRISHDA REGULYATIV QUMDON MEXANIZMINI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Vaxabov Bobur Alisherovich

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22144695>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston moliya tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida FinTech startaplarini rivojlantirish va ularning institutsional faoliyatini tartibga solishda «regulyativ qumdon» (regulatory sandbox) mexanizmini qo'llashning nazariy-uslubiy va o'ziga xos amaliy xususiyatlari tadqiq etilgan. Moliyaviy innovatsiyalarning yuqori o'sish sur'atlari hamda an'anaviy qat'iy bank nazorati talablari o'rtasidagi tizimli ziddiyatlar (Kollinrij dilemmasi) ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot doirasida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Istiqbolli loyihalar milliy agentligi (ILMA) tomonidan joriy etilgan maxsus huquqiy rejimlar, ochiq bank tizimi (Open Banking) standartlari, muqobil skoring modellar hamda RegTech/SupTech vositalarining startaplar ekotizimiga ta'siri tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida regulyativ qumdon mexanizmidan foydalanish samaradorligini oshirish, sinovdan o'tgan loyihalarni to'liq litsenziyalash bosqichiga integratsiyalash va kiberxavfsizlik risklarini minimallashtirish bo'yicha PhD darajasidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: FinTech startaplari, regulyativ qumdon, O'zbekiston moliya tizimi, maxsus huquqiy rejim, Open Banking, Markaziy bank, moliyaviy inklyuzivlik, SupTech, raqamli aktivlar.

O'zbekiston Respublikasida moliya-bank tizimini modernizatsiya qilish va iqtisodiyotni raqamlashtirishning jadallashuvi an'anaviy moliyaviy vositachilik modellarini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Sun'iy intellekt, taqsimlangan reyestrlar (blockchain), katta hajmli ma'lumotlar tahlili (Big Data) va bulutli texnologiyalarga asoslangan FinTech startaplarining kirib kelishi moliyaviy xizmatlar ko'rsatish tezligini oshirib, tranzaksion xarajatlarni keskin kamaytirmoqda. Biroq, ushbu innovatsiyalarning yuqori dinamikasi va an'anaviy tartibga soluvchi qonunchilik normalarining inersial xarakteri o'rtasidagi tafovut moliya bozorida institutsional bo'shliqlarni yuzaga keltirmoqda.

Institutsional iqtisodiyot va innovatsiyalarni tartibga solish nazariyasiga ko'ra, davlat nazorati bir vaqtning o'zida ikki qarama-qarshi maqsadni — moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda texnologik taraqqiyotni rag'batlantirishni muvozanatlashtirishi lozim. Ilmiy adabiyotlarda «Kollinrij dilemmasi» (Collingridge dilemma) deb ataluvchi mazkur holatda, yangi texnologiyalar dastlabki bosqichda to'liq tushunilmagani sababli ularni qat'iy tartibga solish innovatsiyani bo'g'ishi, o'z vaqtida cheklanmagan taqdirda esa tizimli risklar va firibgarliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu noaniqlikni bartaraf etishda «regulyativ qumdon» — FinTech mahsulotlarini real bozor muhitida, ammo nazorat ostidagi cheklangan parametrlar doirasida sinovdan o'tkazishga imkon beruvchi maxsus huquqiy rejim sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda regulyativ qumdon institutining shakllanishi O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Istiqbolli loyihalar milliy agentligi (ILMA) tomonidan me'yoriy-huquqiy bazaning yaratilishi bilan bevosita bog'liqdir. Qonunchilikda belgilangan «Maxsus tartibga solish rejimi» doirasida innovatsion moliyaviy xizmatlarni ishlab chiquvchi sub'yektlar amaldagi ayrim litsenziyalash talablari, me'yoriy cheklovlar va qat'iy kapital adekvatligi

talablaridan vaqtincha ozod qilinadi yoki yengillashtirilgan qoidalariga bo'ysundiriladi. Bu esa mamlakatda yuqori xatarga ega bo'lgan texnologik g'oyalarni arzon va xavfsiz tarzda verifikatsiya qilish imkonini yaratadi.

Milliy FinTech ekotizimining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, O'zbekiston bozorida mustaqil startaplar bilan bir qatorda yirik an'anaviy tijorat banklari va telekommunikatsiya operatorlari atrofida shakllanayotgan yirik raqamli ekotizimlar (super-app) ustunlik qiladi. Bunday konsentratsiyalashgan sharoitda yangi, mustaqil FinTech startaplarining bozorga kirish to'siqlari ancha yuqori bo'lib qolmoqda. Regulyativ qumdon mexanizmi kichik texnologik kompaniyalarga yirik banklar bilan teng huquqli sheriklik o'rnatish, o'z mahsulotlarini qonuniy maydonda sinab ko'rish va institutsional investorlarning ishonchini qozonish uchun himoyalangan platforma vazifasini bajaradi.

O'zbekiston amaliyotida regulyativ qumdonning operatsion arxitekturasini qat'iy belgilangan ko'rsatkichlar — mijozlar soni, tranzaksiyalar hajmi va sinov muddatlari (odatda 6 oydan 2 yilgacha) bilan chegaralanadi. Startaplar qumdon ichida faoliyat yuritayotganda mijozlarni ularning maxsus rejimda xizmat ko'rsatayotgani to'g'risida ogohlantirishi hamda mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlarni qoplash uchun kafolatli sug'urta yoki zaxira depozitlarini shakllantirishi shart. Ushbu chegara mexanizmi innovatsiyalarni rag'batlantirish bilan birga iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish va tizimli moliyaviy infeksiyaning (contagion effect) oldini olishga xizmat qiladi.

Ochiq bank tizimi (Open Banking) va ochiq API (Application Programming Interface) texnologiyalarini joriy etish O'zbekiston regulyativ qumdonining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Markaziy bank tomonidan yagona API standartlarining ishlab chiqilishi va ularning qumdon doirasida sinovdan o'tkazilishi startaplarga banklarning mijozlar bazasi va hisobvaraqlariga xavfsiz integratsiyalashuv imkoniyatini beradi. Natijada agregatorlik xizmatlari, shaxsiy moliyaviy boshqaruv (PFM) ilovalari va integratsiyalashgan to'lov shlyuzlari kabi innovatsion xizmatlar turi kengaymoqda.

Moliyaviy inklyuzivlikni ta'minlashda qumdon doirasida sinovdan o'tayotgan no'anaviy skoring modellar va muqobil kreditlash vositalari (masalan, BNPL — «Hozir ol, keyin to'la», P2P mikromoliyalash) alohida ahamiyat kasb etadi. Rasmiy kredit tarixiga ega bo'lmagan o'zini o'zi band qilgan fuqarolar va kichik biznes sub'yektlarining to'lov qobiliyatini kommunal to'lovlar, telekommunikatsiya xarajatlari va elektron tijorat ma'lumotlari orqali sun'iy intellekt yordamida baholash mexanizmlari sinovdan o'tkazilmoqda. Bu yondashuv mamlakatda xizmat ko'rsatilmagan aholi qatlamlarini rasmiy moliya sektoriga jalb etishni jadallashtiradi.

Regulyativ qumdon faoliyatida kiberxavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlar suvereniteti hamda jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish (AML/CFT) talablariga rioya etilishi eng muhim nazorat mezonlaridan hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida FinTech loyihalarining milliy to'lov tizimlari («Humo», «Uzcard») va davlat identifikatsiya platformalari (OneID, Face-ID) bilan integratsiyalashuvi jarayonida biometrik ma'lumotlar xavfsizligi va shifrlash protokollariga alohida e'tibor qaratiladi. Nazorat qiluvchi organlar real vaqt rejimida tranzaksiyalarni kuzatish uchun maxsus nazorat texnologiyalaridan (SupTech) foydalanadilar.

Shu bilan birga, milliy regulyativ qumdon amaliyotida «bitirish» (graduation) bosqichi, ya'ni sinovdan muvaffaqiyatli o'tgan startapning umumiy huquqiy rejimga o'tish jarayoni jiddiy tizimli muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Qundondan chiqqan yosh kompaniyalar to'liq

bank yoki to'lov tashkiloti litsenziyasini olish uchun talab qilinadigan ulkan ustav kapitali va murakkab me'yoriy talablarni bajara olmay, moliyaviy «o'lim vodiysi»ga (valley of death) tushib qolish xavfi mavjud. Ushbu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun tabaqalashtirilgan, bosqichma-bosqich oshib boruvchi (proportional licensing) litsenziyalash tizimini joriy etish talab etiladi.

Mintaqaviy kontekstda O'zbekiston regulativ qumdoni Markaziy Osiyo moliya bozorini birlashtiruvchi ko'prik vazifasini o'tashi mumkin. Qozog'iston (AIFC), Qirg'iziston va boshqa qo'shni davlatlarning regulatorylari bilan «transchegaraviy qumdon» (cross-border sandbox) kelishuvlarini imzolash orqali O'zbekistonda sinovdan o'tgan FinTech yechimlarini butun mintaqa bo'ylab tezkor eksport qilish va xalqaro venchur kapitalini jalb qilish imkoniyati yaratiladi. Bu milliy moliya bozorining investitsion jozibadorligini va likvidlik darajasini oshiradi.

Tizimning to'laqonli ishlashini cheklovchi institutsional to'siqlar qatoriga venchur moliyalashtirish bozorining sust rivojlangani, moliya organlari xodimlarining texnologik kompetensiyalari yetishmasligi hamda regulatorylar o'rtasidagi idoralararo byurokratiya kiradi. Ko'pincha arizalarni ko'rib chiqish muddatlarining cho'zilishi va shaffof baholash mezonlarining yetarli emasligi istiqbolli startaplarning qumdonga kirishini qiyinlashtiradi. Shu bois, arizalarni qabul qilishdan boshlab sinov natijalarini e'lon qilishgacha bo'lgan barcha jarayonlarni to'liq raqamlashtirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda FinTech startaplarini rivojlantirishda regulativ qumdon mexanizmini qo'llash shunchaki huquqiy tajriba emas, balki moliya sektorining barqaror raqobatbardoshligini ta'minlovchi fundamental institutsional drayverdir. Maxsus huquqiy rejimlar samaradorligini oshirish uchun bosqichma-bosqich litsenziyalash modellarini joriy etish, Open Banking standartlarini majburiy integratsiyalash, regulatorylar va startaplar o'rtasida doimiy aloqa (feedback loops) tizimini o'rnatish hamda venchur fondlar ishtirokini kengaytirish O'zbekiston moliya bozorini mintaqaviy FinTech markaziga aylantirishning eng muhim shartlaridan hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Alaassar, A., Mention, A. L., & Aas, T. H. (2021). Exploring how regulatory sandboxes accelerate innovation: An ecosystem approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120437.
2. Arner, D. W., Buckley, R. P., Charamba, K., Sergeev, A., & Zetsche, D. A. (2022). The anatomy of the regulatory sandbox: An emerging approach to regulatory design. *European Business Organization Law Review*, 23(1), 53–99.
3. Bank for International Settlements. (2020). FSI Insights on policy implementation No 23: Regulating fintech financing: banking and shadow banking. BIS, Basel.
4. Buckley, R. P., Arner, D. W., Veidt, R., & Zetsche, D. A. (2020). Building fintech ecosystems: Regulatory sandboxes, innovation hubs and beyond. *Washington University Journal of Law & Policy*, 61, 55–98.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). O'zbekiston Respublikasi to'lov tizimining rivojlanishi va moliyaviy texnologiyalar sharhi. Toshkent.
6. World Bank Group. (2020). Global Experiences from Regulatory Sandboxes. FinTech Note, No. 8. World Bank, Washington, DC.

7. Xoliqov, U. A., & Rahmonov, D. (2023). Raqamli moliya tizimida FinTech kompaniyalarini tartibga solishning xorij tajribasi va O'zbekistonda qo'llash istiqbollari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 11(3), 145–154.
8. Zetsche, D. A., Buckley, R. P., Arner, D. W., & Barberis, J. N. (2017). Regulating a revolution: From regulatory sandboxes to smart regulation. Fordham Journal of Corporate & Financial Law, 23(1), 31–103.